

Henri Veldhuis (Culemborg)

Groter dan St. Klaas

Co-referaat bij de lezing van prof. Palmyre Oomen op de PThU-studiedag van 9 mei 2008 over: *Groter dan ons hart. Spreken over God als Persoon in een tijd van letsisme en Fundamentalisme*

1 Goede vragen, een slecht boek

Bij de aanleiding van dit symposium heb ik nogal gemengde gevoelens. De vragen die aan de orde worden gesteld zijn fundamenteel voor Kerk en theologie, altijd weer: *Bestaat God? Is Hij een persoon?*

Maar de aanleiding voor de actuele discussie hierover op deze studiedag is het boek van Klaas Hendrikse over *Geloven in een God die niet bestaat* (2007). Dat is ronduit een slecht boek dat al die aandacht niet verdient, en ik geef daarvoor een viertal redenen.

Ten eerste is het boek niet integer, ik kan het niet anders zien. Hendrikse heeft zelf meer dan eens verteld dat hij in zijn ambtsbelofte en zijn kennismakingsgesprek met de kerkenraad niet eerlijk is geweest (vgl. p.19). Hij werd predikant in een kerk waarvan hij geloof en belijdenis op kernpunten niet kon delen.

Vanuit die onzuivere positie valt hij de traditie van die kerk nu hard aan, en deinst er niet voor terug om te beweren dat alle kerkleiders en belangrijke theologen in de geschiedenis van de kerk bedriegers waren die andere belangen hadden dan theologische integriteit (vgl. o.a. p. 88). Vanuit die achterdocht geeft hij in het eerste deel van zijn boek een hooghartige karikatuur van de christelijke theologie-geschiedenis.

Daarmee kom ik op de tweede reden waarom ik het een slecht boek vind. Zijn kennis van de theologie- en kerkgeschiedenis is echt beneden peil. Alleen al zijn typering van het theologisch werk van de patres en de middeleeuwen getuigt van zoveel onkunde en onbegrip, dat je nauwelijks kunt geloven dat de auteur een afgestudeerd theoloog is.

Hendrikse beweert dat echte wetenschap die je serieus kunt nemen pas na de middeleeuwen is ontstaan. Ik ben al jaren lid van een onderzoeksgroep die het werk van Johannes Duns Scotus (1266-1308) bestudeert. Het analytisch-wetenschappelijk niveau van Scotus' werk is zo hoog, dat Hendrikse het niet gauw zal begrijpen.

Een derde zwak punt van Hendrikse's boek is het feit, dat zijn visie op 'God' en godservaring geen recht doet aan het wezen christelijk godservaring. Want hoeveel twijfel en vragen daarin ook mee kunnen gaan, het wezenlijk daarin is de ervaring van een transcendente en onafhankelijke werkelijkheid die zich openbaart. Zo gauw Hendrikse dat kernaspect van transcendentie negeert, elimineert hij het zelfverstaan van de christen. Dat wetende kon hij bij zijn ambtsbelofte dan ook niet eerlijk zijn.

Tenslotte een vierde bedenking bij het boek van Hendrikse, en dat betreft de ethiek. Vorig jaar november werd Hendrikse grondig bevraagd door Job de Haan van IKON-radio. Toen één en ander was opgehelderd over zijn woordgebruik i.v.m. het 'bestaan van God', was ook duidelijk geworden dat volgens Hendrikse elke gelovige is opgesloten in zijn individuele godservaring. Toen Job de Haan daarop vroeg welk verweer hij dan heeft tegen een christelijke antisemiet die ten tijde van Hitler de jodenvervolgning verdedigde vanuit zijn persoonlijke godservaring, moest Hendrikse het antwoord schuldig te blijven.

Of een theoloog die zich aanbiedt als moedig en origineel werkelijk de moeite waard is, blijkt vaak op het gebied van de ethiek, als de ware ernst van het leven aan de dag treedt. Veel theologie valt dan door de mand, die van Hendrikse ook.

Met mijn kritiek op Hendrikse bedoel ik niet, dat we hem de kerk maar uit moeten gooien. De pluriformiteit van onze PKN is een groot goed waarbij elkaar altijd eerst aanspreken op veronderstelde integriteit en gedeeld geloof. Maar in het theologisch debat mag toch wel meer respect en kennis van zaken worden verwacht.

2 *Bestaan en persoon zijn*

Hendrikse moet nog veel leren, zo moet prof. Oomen hebben gedacht, en dus heeft ze rustig de moeite genomen om deskundig één en ander uit een te zetten over de verschillende manieren waarop je kunt spreken over het 'bestaan' van God. Daarbij is ze vriendelijker tegenover Hendrikse gebleven dan ik nu, met name wanneer ze - in tegenstelling tot mij - ook veel behartenswaardigs in zijn boek meent terug te vinden. Niettemin verradt ze ook wel enige ergernis wanneer ze o.a. opmerkt dat we gelovigen en ongelovigen er niet mee helpen te lichtzinnig en verwarrend om te gaan met de term 'atheïsme', wat Hendrikse dus wel doet.

Graag stem ik in met enkele fundamentele keuzes die prof. Oomen maakt in verband met ons spreken over het bestaan en persoon-zijn van God. Ten eerste: Het is nodig en zinvol om zowel over God als de geschapen werkelijkheid gelijke kernbegrippen te gebruiken, waaronder concepten als 'bestaan' en 'zijn' (inderdaad: univook bedoeld). Vervolgens zijn er allerlei nuanceringen en differentiaties nodig, - maar zonder zo'n algemeen conceptueel kader waarbinnen God, mens en werkelijkheid samen ter sprake kunnen komen wordt theologische taal zinloos en onverstaanbaar.

Met prof. Oomen onderstreep ik bovendien de gedachte dat de uitdrukking 'God bestaat' betrekking heeft op een externe referent, een onafhankelijk van de mens bestaande werkelijkheid van welke aard dan ook, - een opvatting die voor het christelijk zelfverstaan onopgeefbaar is en die Hendrikse niet mag beschadigen door een onzuivere ambtsbelofte.

Ten derde val ik prof. Oomen graag bij in haar keuze om God óók - ik zelf zou zeggen: vooral - aan te spreken als Persóón, als een persoonlijk Tegenover. Maar jammer genoeg eindigt dan haar lezing, op het meest spannende en moeilijke punt: het Persoon-zijn van God, hoe dat te denken in onderscheid en overeenstemming met het persoon-zijn van de mens.

3 *Klassieke theologie*

In haar gedachten over Gods bestaan en persoon-zijn neemt prof. Oomen haar uitgangspunten in belangrijke inzichten van moderne filosofie en theologie, bijv. het onderscheid tussen subject-zijn en object-zijn, het 'être-pour-soi' en het 'être-en-soi' van Sartre. Over het *zijn* van God, mens en werkelijkheid moeten we nauwkeurig en gedifferentieerd spreken, als onderscheiden wijzen van zijn.

Nu zijn diverse onderscheidingen van de moderne wijsbegeerte vaak niet zoveel meer dan gesecculariseerde variaties van wat eerder al in vele eeuwen christelijke theologie-geschiedenis ontwikkeld is als fundamenteel inzicht. Naar mijn overtuiging is het mede daarom dringend nodig in onze discussies over het bestaan en persoon-zijn van God de grote denkers van de klassieke theologie, - ook die uit patristiek en middeleeuwen -, veel meer krediet te geven en opnieuw te ontdekken hoe fundamenteel, genuanceerd en wetenschappelijk zij hebben nagedacht over God.

Hun godsbeeld had en heeft niets te maken met de St. Klaas waar Klaas Hendrikse zo tegen te hoop loopt.

Het opnieuw serieus nemen van de hoofdstroom van de klassieke theologie geldt niet in de laatste plaats voor het persoonbegrip, zowel wat betreft God als mens. Het persoon-zijn, niet alleen van God maar - in het licht van zijn openbaring - ook van de mens, is een christelijke en onvergetelijke ontdekking, waarachter we niet meer terug kunnen. Op een enkel punt wil ik dat nog wat toelichten.

4 God en mens als persoon

U kent het bekende adagium van Anselmus van Canterbury over de theologie als *fides quaerens intellectum*, theologie is geloof op zoek naar inzicht. Anders gezegd: theologie is wetenschappelijke reflectie op de openbaring en ervaring van Gods liefde. Die fundamentele ervaring van liefde, 'agapè', *çaritas*, ligt ten grondslag aan een reeks van even fundamentele intuïties van gelovigen en theologen waarin zij God ervaren als Persoon, en waarin zij ook zichzelf, hun eigen mens-zijn, leerden ontdekken als 'persoon'.

Want liefde impliceert relaties tussen personen, impliceert de vrijheid van de ander mij lief te hebben, en de vrijheid van mijzelf die liefde te ontvangen of af te wijzen, wat zonde is. De bron van de geschonken liefde wordt ervaren als transcendent, de transcendentie van een Persoon met een hoofdletter. De mens is in eerste instantie ontvanger en hoorder, en vervolgens ook gever en spreker, - ook in vrijheid, als persoon. Zoals ook zonde en schuld, als keerzijde van de liefde, vrijheid en verantwoordelijkheid impliceren.

Vanuit deze fundamentele ervaring van liefde en vrijheid, die om te beginnen door apostel Paulus in zijn brieven breed wordt gethematiseerd, zagen de christelijke denkers zich geïnspireerd en genoodzaakt om tegenover de antieke filosofie een andere metafysica, scheppingsleer en antropologie te ontwikkelen. Geen deterministische werkelijkheidsopvatting, maar contingente schepping; een mens die niet alleen driften en verstand heeft, maar ook een vrije wil; de mens, niet als een in zichzelf besloten 'être en soi' maar een relationeel en op de transcendente God aangelegd wezen.

Er groeide ook een nieuw besef van tijd en geschiedenis, want in het licht van Gods vrijheid is de toekomst altijd weer nieuw, is er werkelijk verrassing mogelijk, is geschiedenis meer dan de 'ewige Wiederkehr des Gleichen'.

Eeuw na eeuw harde theologische en wijsgerige arbeid was nodig om de joods-christelijke oerervaring van de liefde, van de persoonlijke God die zich daarin openbaarde, te vertalen in nieuwe theologie en wijsbegeerte. Arbeid die heeft geleid tot een grootse traditie die helaas te weinig gekend en gewaardeerd wordt.

Sartre schrijft over de vrijheid van de mens, de eenzame mens die gedoemd is te kiezen, "condamné a être libre", die anders had kunnen kiezen als hij eenmaal gekozen heeft. Daarin herken je nog de middeleeuwse analyses - bijv. bij Duns Scotus - van de menselijke keuzevrijheid. Maar bij Sartre is de mens met zijn vrijheid uit zijn schepselmatig verband gerukt en overgeleverd aan de eenzaamheid van existentialistische leegte.

Wanneer wij God verliezen als een Persoon tegenover die waarachtig bestaat, verliezen wij ook onszelf en elkaar als persoon, want de Eeuwige is het persoonlijke Tegenover, tegenover wie wij zelf eindelijk ook authentiek *persoon* kunnen worden.